

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МАКАРОВА ОЛЕНА ПАВЛІВНА

УДК:159.9:351.74(043.5)

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України, м. Харків

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Мілорадова Наталя Едуардівна
Харківський національний університет внутрішніх
справ, факультет № 3, кафедра педагогіки та
психології, професор

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Осьодло Василь Ілліч
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського,
начальник гуманітарного інституту

кандидат психологічних наук, старший науковий
співробітник **Мацегора Яніна Володимірівна**
Національна академія Національної гвардії України,
Науково-дослідний центр службово-бойової діяльності
Національної гвардії України, науково-дослідна
лабораторія морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності Національної гвардії
України, старший науковий співробітник

Захист відбудеться «27» грудня 2016 року об 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Автореферат розісланий «25» листопада 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема професійної ідентичності на сьогодні стає однією з центральних у дослідженні становлення особистості, її професійної та життєвої самореалізації. Її наукове розв'язання відображає прагнення людини бути активним творцем власного життя, самовизначатися та самовдосконалюватися у світі на основі усвідомлення себе та свого місця у життєвому та професійному просторі. У цьому інтегративному понятті виражається взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних та ціннісних характеристик особистості, що забезпечують орієнтацію в світі професій, професійній спільноті та соціальному середовищі.

В умовах соціальних змін, підвищення вимог до сучасного спеціаліста професійна ідентичність особистості виступає важливою передумовою адаптації на етапі професійного становлення. Саме сформована фахова ідентичність є суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз, пов'язаних зі специфікою соціально-економічних змін у суспільстві. Слід зазначити, що успіх багатьох суспільних перетворень значною мірою залежить від професійної підготовки кадрів державних органів.

В сучасних дослідженнях професійна ідентичність виокремлюється як основний критерій професійного розвитку особистості та базова характеристика суб'єкта праці, вона є підґрунтям для професійної самореалізації правоохоронців. Важливим чинником її розвитку є процес навчання, соціальне оточення та цінності, які прививаються правоохоронцям на етапі професійного становлення. В процесі здобуття освіти у вищому навчальному закладі, майбутні правоохоронці стикаються з одним із найнапруженіших, з психологічної точки зору, періодом свого життя, коли значною мірою змінюються їх цінності і світоглядні позиції, відбувається активне формування особистості професіонала. Тому зростає необхідність перегляду існуючих підходів до підготовки правоохоронців в межах ВНЗ, для здійснення адекватного та ефективного супроводження їх професійного становлення, основою якого є сформована фахова ідентичність.

Питанням дослідження ідентичності приділяли увагу як зарубіжні так і вітчизняні науковці К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Ж. Вірна, Н. Волянчук, Є. Гоффман, Е. Еріксон, Е. Зеєра, Є. Клімов, І. Кон, Ч. Кулі, О. Леонтьєв, Г. Ложкін, А. Маркова, Дж. Марсія, Дж. Мід, С. Пантелєєв, Ю. Поварьонков, Н. Пряхніков, В. Семиченко, В. Столін, Х. Теджфел, З. Фрейд, Л. Уманець, Н. Холланд, В. Хотинець, Л. Шнейдер та ін.

У вітчизняній юридичній психології окремі аспекти розвитку та змін особистості майбутніх правоохоронців досліджували В. Андросюк, Л. Балабанова, О. Бандурка, В. Барко, І. Воробйова, О. Євдокімова, І. Жданова, О. Землянська, В. Лефтеров, С. Ларіонов, П. Макаренко, Я. Мацегора, В. Медведєв, Н. Мілорадова, Г. Попова, О. Тімченко, О. Цільмак, С. Яковенко та інші. Ними розкрито особливості критеріїв професійного психологічного відбору на навчання у вищих

навчальних закладах МВС України, самоактуалізації на різних етапах професійного становлення, мотиваційні основи професійного розвитку правоохоронців, застосування тренінгових технологій у їх психологічному супроводженні тощо. У той же час, питанням особливостей розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки належної уваги приділено не було, що й обумовило вибір теми нашого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у відповідності до наказу МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28.07.2004 р. № 842. Тема дисертаційного дослідження відповідає вимогам п. 1.7 Програми психологічної роботи з особовим складом органів та підрозділів органів внутрішніх справ України на 2013-2017 роки. Дисертаційне дослідження проводилось у рамках наукової програми та плану наукових досліджень кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (НДР «Психологічне, педагогічне та соціологічне забезпечення правоохоронної діяльності» № держреєстрації 0113U008196).

Тема дисертації обговорена і схвалена на засіданні Вченої Ради Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 21.02.2014 р.) та узгоджена Рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 29.04.2014 р.).

Мета дослідження – виявити особливості професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки та запропонувати програму її розвитку.

Основні завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів і узагальнити результати психологічних досліджень професійної ідентичності особистості у сучасній науковій літературі.

2. Визначити особливості сформованості та динаміку складових професійної ідентичності правоохоронців на різних її рівнях.

3. Дослідити психологічну структуру й особливості розвитку основних складових професійної ідентичності майбутніх правоохоронців та здійснити змістову інтерпретацію отриманих даних.

4. Розробити програму психологічного супроводження розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на етапі професійного навчання.

Об'єкт – професійна ідентичність особистості.

Предмет – особливості розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме: *теоретичний* – аналіз наукової літератури (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.2.) та нормативно-правових актів з питань організації психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1); *формально-логічний*

– порівняння, узагальнення, систематизація і класифікація отриманої в ході емпіричного дослідження інформації (підрозділи 2.2-2.7); *емпіричний* – анкетування, методи психологічного тестування (підрозділи 2.2-2.7); *методи математичного і статистичного аналізу*: t-критерій Стюдента, однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) (підрозділи 2.2-2.7).

Вибір психодіагностичних методів був зумовлений дослідженням компонентного складу професійної ідентичності (ПІ) майбутніх правоохоронців. На першому етапі емпіричного дослідження проводилось суб'єктивне шкалювання особливостей ПІ на різних її рівнях:

1) *когнітивному* (усвідомлення приналежності до певної професійної спільноти та відповідності професійним критеріям). Вивчено 24 індикатора, отриманих шляхом аналізу професіограми профілактичної (превентивної) поліцейської діяльності та інших формальних вимог до знань, вмінь та навичок поліцейських («логічно і правильно мислити», «бути спостережливим» тощо).

2) *мотиваційному* (переживання необхідності та значимості цієї приналежності, її узгодженість з системою особистісних цінностей та смислів). Вивчено 21 індикатор термінальних цінностей, які водночас можуть виступати мотивами майбутньої професійної діяльності («здоров'я», «кар'єра» тощо).

3) *афективному* (переживання задоволеності від приналежності до професійної спільноти та бажаність її для себе). Вивчено 16 індикаторів емоцій та психічних станів («злість», «гордість», «радість», «страх», «відраза» тощо).

4) *поведінковому* (відповідність власної поведінки очікуванням до представників даної професійної категорії, тобто виконання соціальної ролі професіонала). Вивчено 21 індикатор поведінкових проявів, визначених як бажані патерни поведінки за результатами аналізу есе «Я-правоохоронець-фахівець», яке виконувалось у пілотному дослідженні («бути незалежним», «... добрим», «... проникливим», «... терплячим», «... законослухняним» тощо).

На другому етапі емпіричного дослідження, з метою змістового опису виявлених типів ПІ використана низка психодіагностичних методів:

1) для виявлення особливостей мотиваційної сфери (опитувальник з вивчення професійної мотивації кандидатів на службу в органи внутрішніх справ А. Москаленка; опитувальник для визначення мотиваторів організаційної поведінки Ш. Річі і П. Мартіна); 2) для вивчення особливостей афективної сфери (колірний тест ставлень Є. Бажина та А. Еткінда); 3) для виявлення особливостей поведінкової сфери (методика діагностики копінг-стратегій поведінки Р. Лазаруса в адаптації Т. Крюкової; методика діагностики міжособистісних відносин Л. Собчик).

Теоретико-методологічну основу роботи склали фундаментальні положення діяльнісного підходу до розгляду особистості як активного суб'єкта власного розвитку (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Максименко та ін.), положення, пов'язані із дослідженням проблем визначення сутності, структури та розвитку ідентичності особистості (Е. Еріксон, Дж. Мід,

Є. Ермолаєва, Н. Пряжніков, Ю. Поваренков, З. Фрейд, Л. Шнейдер та ін.); суб'єктного розвитку та самодетермінації (Н. Волянюк, Г. Ложкін, В. Осьодло, В. Татенко та ін.); концепції професіоналізму та психологічного супроводу діяльності правоохоронця (О. Бандурка, В. Барко, О. Євдокімова, О. Землянська, О. Цільмак, С. Яковенко та ін.); теоретико-методичні засади активних форм групової психологічної роботи (Т. Альберт, Л. Балабанова, В. Лефтеров, Н. Мілорадова, Л. Мороз, Л. Петровська, Г. Попова, К. Фопель, Т. Яценко та ін.).

Емпірична база дослідження – результати анкетування та психодіагностики 240 курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ факультету №3 перших – четвертих курсів навчання, віком від 18 до 25 років. Групи дослідження були сформовані за роком навчання курсантів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що сформульовано низку нових положень і висновків, окремі положення уточнено й доповнено, а саме:

вперше:

- встановлено, що професійна ідентичність майбутніх правоохоронців виступає результатом їхнього професійного самовизначення, персоналізації й самоорганізації, проявляється в усвідомленні своєї єдності з професією та її представниками й виявляється в когнітивно-мотиваційно-емоційно-поведінкових самоописах;

- за результатами сформованості на різних рівнях (когнітивному, мотиваційному, поведінковому та афективному) складових професійної ідентичності (самооцінка, причетність до професійної групи, задоволеність від виконання ролі), визначено типи професійної ідентичності майбутніх правоохоронців.

удосконалено:

- наукові уявлення щодо особливостей структури, змісту, розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців;

- методологічний апарат дослідження професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки;

набули подальшого розвитку:

- наукові уявлення про розвиток професійної ідентичності особистості на етапі фахової підготовки;

- теоретичні погляди щодо подальшого дослідження професійної ідентичності майбутніх правоохоронців та їхнього психологічного супроводу під час навчання у вищих навчальних закладах системи МВС.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися для вдосконалення професійно-психологічної підготовки працівників поліції і навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України. Результати дисертаційного дослідження були впроваджені:

у навчально-виховному процесі Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін: «Вікова психологія», «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», при підготовці фахівців ОКР «Бакалавр» за напрямком підготовки 6.030102 «Психологія»; «Професійно – психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ» при підготовці фахівців ОКР «Бакалавр» за напрямком підготовки 6.030402 «Правоохоронна діяльність»; «Професійно – психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів + М. Конфліктологія» при підготовці ОКР «Бакалавр» за напрямком підготовки 6.030401 «Правознавство» (акт впровадження ХНУВС від 05.05.2015);

у процес службової діяльності за напрямками психопрофілактична робота і професійно-психологічна підготовка особового складу з урахуванням методичних рекомендацій щодо особливостей впровадження елементів програми розвитку професійної ідентичності правоохоронців територіальних підрозділів: Деграцівського РВ ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 12.09.2015), Держинського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області (акт впровадження від 03.09.2015).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті [3], написаній у співавторстві з Н. Мілорадовою, здобувачем розглянуто основні підходи щодо дослідження проблеми професійної ідентичності у психології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Виховна робота у вищому навчальному закладі – невід’ємна складова підготовки висококваліфікованих фахівців: традиції та новаторство» (Київ, 2013), «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2014), «Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку» (Харків, 2014), «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2015), «Становлення особистості професіонала: перспектива й розвиток» (Одеса, 2015), «Социальная психология здоровья и современные информационные технологии» (Брест, 2015), «Мова. Наука. Культура: міждисциплінарна науково-практична конференція, присвячена 85-річчю Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, 2015), «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2016).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дослідження відображено у 15 публікаціях, 5 з яких – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених МОН України, серед яких: одна у виданні України, яке включено до міжнародних наукометричних баз, 1 – стаття у закордонному виданні; 9 – тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (227 найменувань, з них 18 – іноземною мовою). Загальний обсяг роботи – 262 сторінки, з них 190 сторінок займає основна частина. Текст дисертації містить 12 таблиць, 1 рисунок та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено суть проблеми та стан її вивчення, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічну основу, розкрито новизну, теоретичне та практичне значення, наведено дані про апробацію роботи, її структуру й обсяг.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження професійної ідентичності особистості»** проаналізовано основні теоретичні підходи науковців щодо визначення поняття та сутності професійної ідентичності особистості та специфіки розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки.

Відмічено, що широке розповсюдження терміну ідентичність та його використання в науку пов'язано з ім'ям Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, як найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, як інтеграцію переживань людиною свого безперервного зв'язку, ідентифікацію себе з певними соціальними групами.

У зарубіжній психології дослідження цього феномену відбувалось в межах таких напрямків: психоаналітичному (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман), символічному інтеракціонізмі (Ч. Кулі, Дж. Мід, Е. Гоффман, Г. Брейкуелл), когнітивізмі (Р. Теджфел, Дж. Тернер), бехівеоризмі (Д. Доллард, Р. Сієрс, Х. Льовін, Е. Маккобі, П. Муссен), конструкціоністському підході (Ф. Барт, П. Бергер, К. Герген). Визначено, що у сучасній закордонній психології простежуються два основних контексту дослідження професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку та особистісного самовдосконалення; другий – на соціальні фактори становлення професіонала.

У **вітчизняній** психології уявлення про ідентичність розвивалось в межах дослідження самосвідомості та самовизначення (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтьєв, В. Мухіна, С. Пантелєєва, Л. Рубінштейн, В. Столін, Ю. Поваренков, В. Зінченко та ін.). Різні аспекти дослідження професійної ідентичності здійснено у працях науковців: М. Абдулаєвої, Ж. Вірної, Н. Волянчук, О. Єрмолаєвої, В. Зливкова, Н. Іванової, Г. Ложкіна, В. Павленко, Ю. Поваренкова, Л. Шнейдер, І. Яковенко та ін.

Підкреслено, що сучасні дослідження явища ідентичності мають здебільшого міждисциплінарний та інтегративний характер і знаходяться на перетині психологічних, соціологічних, філософських, політичних та соціокультурних течій. Більшість наукових робіт спрямована на: вивчення особливостей розвитку,

формування та динаміку ідентичності різних груп (професійних, соціальних, етнічних); дослідження співвідношення і взаємозв'язку соціальної та особистісної ідентичності; опрацювання загальнотеоретичних уявлень про взаємовплив соціального та психологічного у процесі становлення особистості.

В сучасній Україні питанням дослідження професійної ідентичності та ідентифікації в процесі фахової підготовки приділяли увагу: Н. Антонова, О. Бичко, Т. Буякас, О. Галкіна, В. Семиченко, Л. Уманець, В. Хотинець та ін. Вказаними авторами висвітлювались як питання ідентичності із загально психологічної точки зору, так і крізь призму окремих галузей психологічної науки, зокрема, юридичної психології. Виявлено, що професійна ідентифікація розглядається як концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно у суспільстві.

Встановлено, що найбільш поширеною є концепція трьохкомпонентної структури професійної ідентичності (Л. Шнайдер), відповідно до якої професійна ідентичність включає три елементи: когнітивний (професійні знання, уміння, установки, переконання); емоційно – ціннісний (емоційне становлення до своїх переконань, умінь, навичок); поведінковий (потенційна готовність особистості реалізувати певну поведінку).

Проведений нами аналіз різноманітних теоретичних підходів щодо розуміння сутності та структури професійної ідентичності дає підстави розглядати професійну ідентичність як особистісну диспозицію, що базується на суб'єктивному відчутті причетності до професійної спільноти; як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і відбивається в когнітивно-мотиваційно-емоційно-поведінкових самохарактеристиках.

Констатовано, що розвиток професійної ідентичності майбутніх правоохоронців відбувається під впливом низки чинників суб'єктивного (внутрішніх, пов'язаних з ціннісно-сисловою та мотиваційно-потребовою сферами, самосвідомістю, самоактуалізацією, компетентністю, вміннями, творчістю, особистісними характеристиками) та об'єктивного (зовнішніх, пов'язаних із вимогами професії та соціалізацією людини) характеру та низки психолого-педагогічних умов, що ґрунтуються на розумінні структури, функцій, механізмів і закономірностей розвитку ідентичності особистості. Підкреслено особливе значення у процесі розвитку ПІ майбутніх правоохоронців чинників, пов'язаних із специфікою навчанням у ВНЗ МВС України.

У другому розділі **«Особливості розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців»** викладено основні результати емпіричної частини дослідження. Визначено сформованість та динаміку складових професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на різних її рівнях. Розроблено типологію професійної ідентичності курсантів-правоохоронців, визначено психологічні особливості досліджуваних відповідно типу їх професійної ідентичності.

Вибірку дослідження склали 240 курсантів Харківського національного

університету внутрішніх справ факультету № 3 різних курсів навчання, віком від 18 до 25 років, які були розподілені на групи дослідження за роком навчання: 60 курсантів першого курсу навчання (1 група); 60 курсантів другого курсу (2 група); 60 курсантів третього курсу (3 група); 60 курсантів четвертого курсу (4 група).

На першому етапі емпіричного дослідження конструкт професійної ідентичності курсантів ВНЗ МВС був операціоналізований як особистісна диспозиція (установка) до прийняття певних рішень щодо себе на основі переживання суб'єктивної причетності до професійної категорії правоохоронців. Відповідно були обрані складові професійної ідентичності, які проявляються на перетинах трьох образів: Я-реального (особистісна ідентичність, «Який я є насправді»), Я-ідеального (ідеальна ідентичність, «Яким я хочу бути») та образу професіонала («Яким я повинен бути як професіонал-поліцейський») (рис. 1):

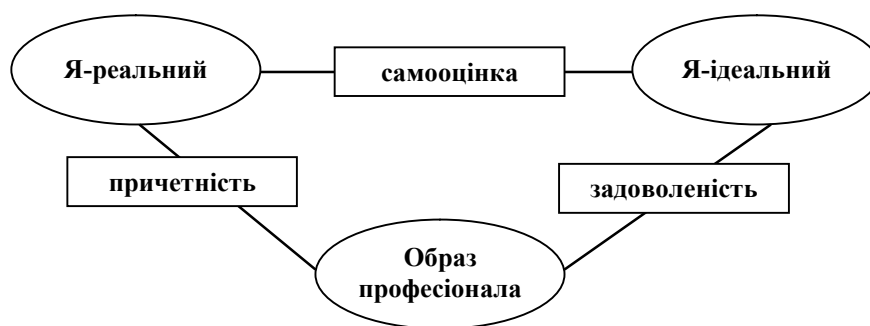

Рис. 1. Складові професійної ідентичності майбутніх правоохоронців.

а) самооцінка (усвідомленість своїх якостей, адекватність самооцінки, самоприйняття), яка може бути оцінена як дистанція між бажаними для себе (ідеальними) характеристиками, за якими відбувається ідентифікація, та їх самооцінкою (дистанція між «Я-ідеальний» та «Я-реальний»);

б) причетність до професійної групи (відчуття причетності до професійної спільноти, наближення до образу професіонала), яка може бути оцінена як дистанція між характеристиками, бажаними для представника професійної спільноти та їх самооцінкою (дистанція між «Я-реальний» та «Образом поліцейського»);

в) задоволеність (позитивне емоційне ставлення до професії та себе в ній, прийняття професійної ролі), яка може бути оцінена як дистанція між характеристиками, бажаними для себе (ідеальними) та бажаними для представника професійної спільноти (дистанція між «Я-ідеальний» та «Образом поліцейського»).

Показники складових ПІ («самооцінка», «причетність» та «задоволеність») вираховувались як алгебраїчна різниця (дистанція) між оцінками вказаних образів. Середнє арифметичне дистанцій дозволило увести інтегральні показники сформованості складових ПІ. В свою чергу, були вираховані інтервали значень, які відповідають низькому, середньому та високому рівню сформованості складових.

На *першому (когнітивному рівні) ПІ* з'ясовано, що основи для

самоідентифікації відрізняються на різних курсах навчання. На першому – вони в цілому сформовані на низькому рівні, курсанти вважають, що не вміють і не знають майже нічого, поступово середні показники самооцінки знань і вмінь збільшуються, досягаючи максимуму на четвертому курсі навчання. Найбільші зміни у самооцінці знань, вмінь та навичок відбуваються у курсантів на другому курсі, у порівнянні з першим. Особливо це стосується фахових правоохоронних вмінь, сформованість яких, на нашу думку, курсантами другого курсу дещо переоцінюється (наприклад, володіння зброєю чи вміння маніпулювати та протистояти чужому впливу).

Встановлено, що відбувається монотонне зростання деяких показників професійно-важливих знань і вмінь протягом навчання, що і виступає джерелом формування їх ПІ (висувати гіпотези і версії – від 3,05 на першому курсі до 9,01 на четвертому при $p \leq 0,05$; переконувати – від 4,02 до 8,91 при $p \leq 0,05$; маніпулювати та протистояти впливу – від 1,20 до 7,87 при $p \leq 0,05$).

Найбільш цікавим виявився факт знецінення деяких професійно-важливих якостей, значимість яких спадає протягом навчання: бути спостережливим; впливати на стан людини, заспокоювати; володіти технікою; користуватись зброєю; застосовувати фізичну силу. Це демонструє розрив між декларованими ВНЗ цілями навчання і реальною оцінкою курсантами їх значимості у подальшій службі.

Були виявлені загальні показники самооцінки досліджуваних на когнітивному рівні (дистанція між реальними та бажаними знаннями, вміннями та навичками). Вони виявились сформованими на середньому рівні на усіх курсах (діапазон середнього рівня від -4,55 до 0,62). Самооцінка курсантів монотонно зростає від першого до четвертого курсу (-1,91; -1,70; -1,26; -0,78 при $p \leq 0,05$), зумовлюючи розвиток їх ПІ.

Загальні показники причетності до професійної групи (дистанція між показниками власних та обов'язкових для професіоналів знань вмінь і навичок) також виявились сформованими на середньому рівні у курсантів на усіх курсах навчання (діапазон середнього рівня від -6,11 до -0,80). Вони так само зростають протягом навчання (-3,49; -2,68; -1,83; -1,25 при $p \leq 0,05$).

Показники прийняття ролі, задоволеності обраним професійним шляхом виявились на цьому рівні ПІ також середніми (діапазон цього рівня від -4,10 до 1,06). Вони також статистично значимо зростають у курсантів протягом навчання (-1,52; -0,99; -0,57; -0,47 при $p \leq 0,05$).

На *другому (мотиваційному) рівні ПІ* виявлені відмінності у структурі цінностей курсантів різних курсів навчання. На першому та другому курсах – домінують цінності пізнання, активного та повноцінного життя, товариських контактів, кар'єри та служіння суспільству. На третьому та четвертому курсах значимими також стають цінності фізичного здоров'я, щасливого інтимного та сімейного життя, душевного спокою. Найбільші відмінності у цінностях відмічені при переході з другого на третій курс.

Наявність деяких цінностей поступово знижується з роками навчання:

пізнання, можливість інтелектуального розвитку (від 9,20 до 7,42 при $p \leq 0,05$), активне та повноцінне життя (від 7,55 до 4,02 при $p \leq 0,05$), можливість кар'єрного зростання (від 7,20 до 3,12), суспільне визнання (від 6,90 до 2,80). При цьому, перші дві цінності зумовлені, на наш погляд, специфікою навчання у відомчому виші, а останні дві – поступовим розумінням звужених перспектив майбутньої служби, особливо після проходження стажування у практичних підрозділах на другому курсі.

Загальні показники самооцінки наявних цінностей у курсантів знижуються протягом навчання, залишаючись в цілому на середньому рівні (0,20; -0,42; -1,11; -1,55 при $p \leq 0,05$). Це означає, що вони з часом навчання усвідомлюють наявність у себе дедалі менших можливостей, зростає розрив між бажаними та наявними цінностями.

Показник причетності до професійної групи, навпроти, збільшується протягом навчання від середнього до високого рівня (-1,39; -0,13; 0,41; 0,49 при діапазоні середнього рівня від -3,96 до 0,30). Це означає, що курсанти вже з третього курсу за наявними у себе можливостями і ресурсами оцінюють себе як і референтну групу професіоналів-правоохоронців.

Показник задоволеності від перебування у професії, так само, як і попередній, зростає з середнього до високого рівня (-1,59; 0,29; 1,52; 2,04 при діапазоні середнього рівня від -4,88 до 1,21). Курсанти, починаючи з третього курсу, прагнуть мати і хотіти те ж саме, що і правоохоронці-професіонали.

На *третьому (афективному) рівні професійної ідентичності* істотних відмінностей між групами досліджуваних не виявлено. Курсанти в переважній більшості відмічають, що переживають та прагнуть переживати однакові емоції та стани, в основному позитивні (радість, задоволеність, гордість, зацікавленість, впевненість), що є природнім.

Середні показники самооцінки у всіх групах досліджуваних високі та неадекватно завищені (2,20; 3,12; 3,20; 3,16 при діапазоні середнього рівня від 0,54 до 1,50), курсанти задоволені власним емоційним станом протягом навчання.

З'ясовано, що показники причетності до професійної групи на цьому рівні ПІ низькі на всіх курсах, крім першого, де такий показник – високий (2,80; -1,89; -2,30; -2,67 при діапазоні середнього рівня від -1,20 до 1,15). Це означає, що тільки на першому курсі досліджувані емоційно задоволені від усвідомлення причетності до власної професійної групи. Вже на другому відбувається криза адаптації до навчально-службової діяльності, усвідомлення негативного балансу вимог (обмежень, стягнень, покарань) та переваг (заохочень, конкретних досягнень, ставлення оточуючих тощо).

Показники задоволеності від виконання ролі правоохоронця виявились на цьому рівні подібними до попередніх. На першому курсі він високий, а вже починаючи з другого курсу спостерігається значний розрив між тим, що курсанти прагнуть переживати, та емоціями, які викликають думки про майбутню

професійну діяльність, показники сформовані на низькому рівні (3,12; -2,02; -2,15; -2,24 при діапазоні середнього рівня від -1,55 до 0,89).

На **четвертому (поведінковому) рівні ПІ**, як і на попередньому, істотних відмінностей у самооцінці між бажаними та реальними якостями і поведінковими проявами у досліджуваних не виявлено. Знижується самооцінка за якостями доброти (від 6,77 до 4,12 при $p \leq 0,05$), чесності (від 8,11 до 3,20 при $p \leq 0,01$), принциповості (від 7,55 до 3,50 при $p \leq 0,05$), ввічливості (від 7,90 до 5,01 при $p \leq 0,05$) та тактовності (від 8,03 до 4,45 при $p \leq 0,05$). Видно, що це загальнолюдські якості, які відображають ставлення до людей в цілому, їх зниження вказує на формування у курсантів окремих ставлень до подібних їм («ми») та інших людей («вони»).

Образ професіонала на різних курсах відрізняється, він максимально наближується до ідеального-Я на третьому та четвертому курсах навчання. Це відбувається за рахунок того, що на перших двох (особливо на першому) курсі досліджувані насичують образ професіонала різноплановими позитивними характеристиками, а у подальшому починається його диференціація, на четвертому залишається лише біля чверті якостей, які у правоохоронців, на думку курсантів, розвинені на високому рівні. В основному це вольові якості.

Показник самооцінки на усіх курсах середній (-1,90; -1,65; -1,38; -0,93), він монотонно зростає протягом навчання (при $p \leq 0,05$). Показник причетності до професійної групи на першому та другому курсах – середній, починаючи з третього він зростає до високого рівня. Таку ж тенденцію має показник задоволеності від виконання професійної ролі. В узагальненому вигляді інтегральні показники складових професійної ідентичності курсантів ВНЗ МВС представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Інтегральні показники складових ПІ курсантів ВНЗ МВС

Рівні ПІ	Складові ПІ	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Когнітивний рівень	Самооцінка	-1,97 ± 2,58	-1,70 ± 3,01	-1,26 ± 3,26	-0,78 ± 3,73
	Причетність	-3,49 ± 2,68	-2,68 ± 2,25	-1,83 ± 2,80	-1,25 ± 3,21
	Задоволеність	-1,52 ± 2,58	-0,99 ± 2,87	-0,57 ± 2,52	-0,47 ± 2,68
Мотиваційний рівень	Самооцінка	0,20 ± 2,56	-0,42 ± 2,62	-1,11 ± 3,17	-1,55 ± 3,34
	Причетність	-1,39 ± 2,57	-0,13 ± 2,44	0,41 ± 2,27	0,49 ± 2,62
	Задоволеність	-1,59 ± 3,29	0,29 ± 3,48	1,52 ± 2,71	2,04 ± 2,91
Афективний рівень	Самооцінка	2,20 ± 2,70	3,12 ± 2,81	3,20 ± 3,20	3,16 ± 3,40
	Причетність	2,80 ± 2,17	-1,89 ± 2,56	-2,30 ± 3,04	-2,67 ± 2,20
	Задоволеність	3,12 ± 3,40	-2,02 ± 3,13	-2,15 ± 3,21	-2,24 ± 3,18
Поведінковий рівень	Самооцінка	-1,90 ± 3,08	-1,65 ± 3,05	-1,38 ± 2,79	-0,93 ± 3,33
	Причетність	-1,20 ± 3,11	-1,01 ± 2,91	0,30 ± 3,61	0,74 ± 2,90
	Задоволеність	-1,15 ± 3,20	-0,83 ± 2,88	0,45 ± 3,80	1,21 ± 3,01

Примітка: виділені максимальні показники, які є основою для розвитку ПІ на курсі навчання.

З таблиці видно, що переламним періодом у розвитку професійної ідентичності курсантів ВНЗ МВС є другий курс навчання. З афективного рівня задоволеності від перебування у професії, який домінує на першому курсі, на другому відбувається перехід на мотиваційний рівень, який зумовлює подальший

розвиток ПІ на третьому та четвертому курсах у межах поведінкового рівня.

На наступному етапі дослідження були сформовані групи досліджуваних на основі переважаючого у них типу професійної ідентичності. Критерієм для складання типології професійної ідентичності був рівень сформованості у досліджуваного складових ПІ (низький та завищений – «-», адекватний – «+»).

Таким чином потенційно можна було виявити вісім типів професійної ідентичності. Вони були нами згруповані на адекватні (сформовані два або три компоненти, серед яких – самооцінка) та неадекватні (самооцінка неадекватна або несформовані інші дві складові). Логіка цього кроку полягала у наступному. Самооцінка виступає не тільки складовою професійної ідентичності, але і мірилом адекватності оцінювання людиною самої себе, власних якостей і характеристик, співвідношення суб'єктивно «гарних» та «поганих» рис у структурі власної особистості та поведінки. Тому у випадку виявлення неадекватної самооцінки у досліджуваного ми не можемо бути впевненими у якості інших отриманих показників внаслідок його поганої здатності до рефлексії або негативного самоставлення. Відповідні типи отримали назву «потенційні».

В свою чергу типи, які характеризуються адекватною самооцінкою отримали однозначну назву: «оптимальний» – якщо сформовані складові причетності до професійної спільноти та задоволеності від виконання професійної ролі; «вимушений» – якщо сформоване переживання причетності, але досліджуваний цим не задоволений («я правоохоронець, але це мені не подобається»), і «уявний» – якщо досліджуваний задоволений виконанням ролі, але не відчуває себе представником професійної групи («мені подобається бути правоохоронцем, але я ще не він»). Виявлені типи ПІ представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика вибірки досліджуваних за критерієм переважаючого типу професійної ідентичності (у %)

Група	Типи	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
Адекватні	1. Оптимальна ПІ (с+п+з+)	-	8,3	41,7	63,3
	2. Вимушена ПІ (с+п+з-)	1,7	41,7	31,7	11,7
	3. Уявна ПІ (с+п-з+)	5,0	16,7	5,0	3,3
Потенційні	4. Відсутність ПІ (с+п-з-)	15,0	8,3	3,3	-
	5. Потенційно оптимальна ПІ (с-п+з+)	38,3	10,0	11,7	13,3
	6. Потенційно вимушена ПІ (с-п+з-)	21,7	10,0	6,7	8,3
	7. Потенційно уявна ПІ (с-п-з+)	15,0	5,0	-	-
	8. Відсутність ПІ (с-п-з-)	3,3	-	-	-

Примітка: с – самооцінка, п – причетність, з – задоволеність від виконання ролі.

З таблиці видно, що четвертий та восьмий типи ПІ тотожні, свідчать про несформованість ідентичності, тому фактична кількість виділених типів ПІ – сім.

Виявлено, що на першому курсі переважають потенційні типи ПІ: оптимальна (38,3%), вимушена (21,7%) та уявна ідентичність (15,0%). Самооцінка у них не сформована, переважно внаслідок дефіциту когнітивного та поведінкового рівнів, такі курсанти ще не знають, що їм треба знати та вміти, щоб бути

правоохоронцем, і не мають відповідних моделей поведінки. На другому курсі біля 70% досліджуваних мають адекватні типи ПІ, з яких переважає вимушена (41,7%) та уявна (16,7%). Перший з даних типів характеризуються в основному нерозвиненістю задоволеності на афективному (мають негативний емоційний образ майбутньої професії) та когнітивному рівнях ПІ (не прагнуть знати і вміти те, що повинні знати і вміти правоохоронці). Тип уявної ідентичності характеризується переважно спрямованістю інтересів не на професійний розвиток, а на щось інше (дефіцит когнітивного рівня). Третій курс характеризується домінуванням оптимального типу професійної ідентичності (41,7%) та вимушеного типу (31,7%), який характеризується у них незадоволеністю від усвідомлення приналежності до групи правоохоронців. На четвертому курсі виявлено домінування оптимального типу професійної ідентичності (63,3%) та потенційно оптимального типу (13,3%).

Протягом дослідження встановлено, що: 1) існують зміни у типології ПІ майбутніх правоохоронців протягом навчання; 2) відсутність ПІ констатовано тільки у 18 (7,5%), переважно курсантів 1 курсу навчання; 3) спостерігається тенденція зменшення кількості неадекватних типів ПІ з першого по четвертий курси; 4) у досліджених діагностується тенденція до зростання оптимальної ПІ на четвертому курсі навчання.

В подальшому ході дослідження виявлені типи ПІ отримали змістовне наповнення за рахунок їх порівняння за показниками психодіагностичних методик:

1. У курсантів з *оптимальними типами ПІ*: переважання адекватного типу мотивації ($4,31 \pm 1,80$ – у адекватного типу, і $4,08 \pm 1,55$ – у потенційного, далі всюди), вони мотивовані в основному почуттям обов'язку, служінням. Поведінка у навчальному закладі регулюється вираженими потребами у досягненні ($4,27 \pm 2,28$ та $4,80 \pm 1,95$), суспільному визнанні ($4,35 \pm 2,35$ та $4,55 \pm 1,90$) і фінансовими потребами ($4,40 \pm 2,01$ та $4,61 \pm 1,59$). Курсанти з таким типом ПІ не тільки прагнуть досягти успіху в обраній професії, а і вважають її саму запорукою життєвого успіху. Вони готові до несподіваних змін умов діяльності, «вчитись у процесі», контактувати з різними людьми. Спостерігається задоволеність собою, про що свідчать однаково високі рангові позиції его-понять «Я» та «Я-ідеальний». Курсанти задоволені обраною професією, вона асоціюється з успіхом, високо значимими є товариські зв'язки.

При вирішенні проблем схильні використовувати самоконтроль ($71,8 \pm 18,2$ та $65,3 \pm 20,5$), планування ($69,5 \pm 15,6$ та $50,3 \pm 23,3$) і прийняття відповідальності ($64,1 \pm 20,2$ та $60,0 \pm 15,9$). Поведінка проблемно-орієнтована, вони просоціальні, діють конвенціонально, стримуючи та контролюючи себе.

В міжособистісній взаємодії переважають владно-лідуючий ($9,5 \pm 2,7$ та $10,1 \pm 3,0$) і незалежно-домінуючий ($11,2 \pm 3,8$ та $11,5 \pm 2,6$) стилі взаємодії. Відстоюють власну точку зору, мають лідерські якості, сприймають критику як виклик, прагнуть покращити свої результати та їх оцінку оточуючими.

2. У курсантів з *вимушеними типами ПІ*: переважання ситуативної

($4,18 \pm 2,30$ та $3,20 \pm 1,61$) і адекватної мотивації ($2,49 \pm 2,00$ та $2,55 \pm 1,11$) обраної професії, але фінансова мотивація та прагнення зайняти високий соціальний статус виражені більшою мірою, ніж почуття обов'язку та прагнення боротись зі злочинністю. Мотиваторами поведінки у вищі є: комфортність і передбачуваність умов навчання ($4,12 \pm 2,09$ та $4,44 \pm 1,30$), цікавість праці ($4,08 \pm 1,60$ та $4,21 \pm 2,27$).

У курсантів з адекватним вимушеним типом ПІ спостерігається невдоволеність собою, рангові позиції еґо-понять істотно відрізняються («Я-ідеальний» на першому місці, «Я» - на четвертому), еґоїстична орієнтованість. Вони задоволені обраною професією, вірять в можливість успіху в ній, але розглядають її скоріше як засіб вирішення особистих проблем.

У курсантів з потенційно вимушеним типом ПІ спостерігається висока самоцінність, самооцінка та еґоїстична спрямованість, поняття «Я-ідеальний» та «Я» займають перші рангові позиції. Вони не задоволені обраною професією, відповідне поняття знаходиться на сьомій ранговій позиції. Не орієнтовані на корисну працю (сьоме місце), ігнорують виконання обов'язків (восьме місце).

Виявлено переважання поведінкових стратегій позитивної переоцінки ($67,2 \pm 25,3$ та $60,1 \pm 15,5$) і дистанціювання ($51,3 \pm 22,5$ та $40,7 \pm 13,5$). Схильні вичікувати, поки проблеми вирішяться «самі собою», намагаються відволікатись від наявних труднощів, применшувати їх суб'єктивну значимість та можливі наслідки. При зіткненні ж з наслідками власної пасивності, вони схильні переконувати себе в тому, що «треба терпіти», шукають і знаходять особистий сенс у труднощах, вважають, що це позитивний досвід.

У міжособистісній взаємодії вони проявляють себе майже так само, як курсанти з оптимальними типами ідентичності, демонструють владно-лідуючий ($10,2 \pm 3,1$ та $11,4 \pm 2,0$) і незалежно-домінуючий ($11,4 \pm 2,7$ та $9,8 \pm 2,3$) стилі взаємодії. Ймовірно, що основні відмінності у цих типах виявляються у внутрішньому плані ставлення до професії та мотивації.

3. У курсантів з *уявними типами ПІ*: мотивацією обрання професії є компенсаторна ($3,40 \pm 1,55$ та $3,90 \pm 1,86$) і ситуаційна ($2,20 \pm 0,91$ та $2,68 \pm 2,03$). Ймовірно, саме відсутність «внутрішнього зв'язку» з професією, який мав би виражатись у домінуванні цінностей охорони правопорядку, зумовлює основну характеристику: їм здається, що вони відповідають усім наявним до правоохоронців вимогам, але це не відповідає дійсності, і виконання ролі поліцейського залишається просто однією з соціальних масок.

Основними мотиваторами навчальної діяльності є: широке коло соціальних контактів ($4,20 \pm 2,93$), суспільне визнання ($4,38 \pm 2,60$) та наявність владних повноважень ($4,05 \pm 2,32$). Курсанти мотивовані не змістом, а формою професійної діяльності, її атрибутами: перспективами «вирішувати питання», соціальним статусом, пільгами, форменим одягом, тощо.

У курсантів з адекватним уявним типом ПІ відмічена задоволеність собою та споживацька орієнтація на отримання фінансової винагороди (поняття «Я-

ідеальний» і «гроші» займають першу рангову позицію). Цінують батьків, добре ставляться до обраної професії. При цьому не бажають працювати (відповідне поняття знаходиться на останньому місці) та суб'єктивно не вірять у власну успішність в теперішньому.

Курсанти з потенційним уявним типом ідентичності незадоволені собою (его-поняття рознесені на шість рангових позицій), орієнтовані в основному на підтримку інтимних та товариських відносин. Негативно ставляться до професії (шосте місце) та власних обов'язків, не вірять у досягнення у них успіху.

Переважають копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки ($63,8 \pm 26,6$ та $51,8 \pm 20,5$) і уникнення ($58,7 \pm 22,2$ та $43,2 \pm 15,5$). Вони намагаються «бути непомітними», неконфліктними, конформними, готові до компромісів та пристосування до будь-яких напружених ситуацій, аби їх не вирішувати. У випадках, коли це стає неможливим, звертаються до власної «соціальної мережі», шукають тих людей, хто міг би вирішити труднощі за них.

У міжособистісній взаємодії такі курсанти проявлять в основному залежно-слухняний стиль ($10,2 \pm 3,1$ та $10,9 \pm 2,9$), підкоряються авторитетам, очікують порад та підказок, не беруть на себе багато ініціативи.

Виявлені психологічні особливості курсантів ВНЗ МВС України виявились підґрунтям для розробки практичних рекомендацій щодо розвитку їх професійної ідентичності.

У третьому розділі «Програма розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки» запропонована програма розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців та алгоритм проведення розробленого тренінгу.

Метою програми є: забезпечення позитивної динаміки розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки засобами психолого-педагогічного супроводу.

Програма складається з п'яти блоків:

1. Діагностичний. Завданнями цього блоку є: визначення особливостей розвитку ПІ майбутніх правоохоронців і рівня сформованості її складових та діагностування наявності адекватних та неадекватних її типів; надання рекомендацій щодо психолого-педагогічного супроводу розвитку професійної ідентичності в умовах освітнього закладу; проведення діагностичного моніторингу розвитку професійної ідентичності після реалізації програми.

2. Групова робота по розвитку ПІ з використанням методів активного навчання. Завданнями цього блоку є: проведення тренінгових занять з метою зростання мотивації до самопізнання; усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей; створення позитивних професійних образів і особистого стилю професійної поведінки; постановка цілей для підтримки і розвитку професійної складової Я-концепції;

3. Індивідуальна робота по розвитку ПІ. Завданнями цього блоку є:

проведення мотиваційних бесід (МБ) з курсантами, у яких діагностовано неадекватний тип професійної ідентичності; визначення рівню готовності курсантів до участі у групових заняттях та надання можливості прийняття усвідомленого рішення щодо участі у Програмі; розробка рекомендацій щодо складання індивідуального плану розвитку професійної ідентичності курсанта.

4. *Консультативно-інформаційний* Завданнями цього блоку є: вироблення спільних рекомендацій по розвитку ПП майбутніх правоохоронців; консультування офіцерсько-викладацького складу по вибору індивідуально-орієнтованих методів і прийомів роботи з курсантами; проведення тематичних зустрічей зо всіма учасниками навчально-виховного процесу, спрямованих на роз'яснювальну діяльність з питань, пов'язаних з особливостями психолого-педагогічного супроводу розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців.

5. *Рефлексивний*. Завданням цього блоку є: аналіз результатів реалізації програми розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки та внесення коректив в процес її впровадження.

Зміст діяльності по розвитку ПП майбутніх правоохоронців у ВНЗ:

- *аудиторний внутрішньовузівський компонент*: лекційні, семінарські, практичні, факультативні заняття, консультації та професійний тренінг (тренінг розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців) та ін.;

- *позааудиторний внутрішньовузівський компонент*: ознайомча, навчальна та виробнича практика, стиль взаємодії офіцерів з курсантами; робота кураторів навчальних груп та офіцерів курсової ланки; робота гуртків, проведення тренінгів, індивідуальна та самостійна робота; підготовка до практичних, семінарських занять; виконання домашніх контрольних робіт і завдань; написання рефератів, доповідей, статей; підготовка до ділових ігор; виконання курсових робіт (проектів); написання звіту з практики; виконання дипломної роботи (проекту) та ін.

- *зовнішньовузівський компонент*: участь майбутніх правоохоронців у місцевих, міжвузівських та міжрегіональних заходах (олімпіадах, круглих столах, спортивних змаганнях, студентських конференціях, фестивалях, КВН, обміну студентів та ін.), спрямованих на підвищення рівня значущості правоохоронної діяльності у суспільстві.

Реалізація програми здійснюється через:

- коригування змісту, форм і методів проведення лекційних, практичних, семінарських занять із загальних та спеціальних дисциплін, тому що саме в процесі вивчення спецкурсів у курсантів розвивається когнітивний компонент професійної ідентичності;

- використання інтерактивних методів навчання: інтерактивна екскурсія; аналіз конкретних професійно важливих ситуацій «Case-study»; проведення відеоконференцій; дискусій; рольові розігрування професійних ситуацій;

створення фокус-груп для поглибленого занурення у проблеми та проведення тренінгів;

- спрямованості ознайомчої, навчальної та виробничої практики на зростання рівня професійної компетентності через послідовну участь у виконанні оперативно-службових завдань різного рівня складності та відповідальності;

- здійснення наставництва професійного становлення курсантів через взаємодію керівництва вузу, офіцерсько-викладацького складу, курсової ланки, кураторів навчальних груп безпосередньо з майбутніми правоохоронцями для створення соціальних, психологічних та педагогічних умов успішного розвитку особистості курсантів при взаємодії у системі «викладач-курсант»;

- особистий приклад поведінки командно-викладацького складу, що передбачає організацію рефлексивного аналізу прикладів професійної поведінки шляхом їх сприйняття, усвідомлення та оцінки;

Програма тренінгу розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців спрямована на розвиток адекватної професійної ідентичності. Вона забезпечується поетапним накопиченням знань, умінь та навичок, розумінням значущості своєї професійної діяльності, професійними намірами, задоволеністю професією і т.д. Сфери змін: когнітивна, мотиваційно-ціннісна, афективна та поведінкова. Тренінг розраховано на чотири цільові групи: курсанти першого, другого, третього і четвертого курсів навчання та складається з п'яти блоків.

ВИСНОВКИ

Реалізація поставленої мети та виконання завдань дослідження дало можливість одержати теоретичні та емпіричні результати, аналіз яких дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу існуючих теоретичних підходів визначено, що професійна ідентичність це особистісна диспозиція, що базується на суб'єктивному відчутті причетності до професійної спільноти і розглядається на: когнітивному, мотиваційному, поведінковому та афективному рівнях.

Визначено, що професійна ідентичність правоохоронців виступає результатом професійного самовизначення, персоналізації й самоорганізації, проявляється в усвідомленні своєї єдності з професією та її представниками і відбивається в когнітивно-мотиваційно-емоційно-поведінкових (самоописах) самохарактеристиках.

Доведено, що розвиток професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки визначається особливістю психолого-педагогічних умов та низкою суб'єктивних і об'єктивних чинників та є передумовою формування та самореалізації фахівця у професійному середовищі в майбутньому. Підкреслено,

що особливу роль у цьому процесі відіграють чинники, що пов'язані із специфікою навчанням у ВНЗ МВС України.

2. Аналіз емпіричного матеріалу дав змогу визначити особливості сформованості та динаміку складових професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на різних її рівнях в процесі фахової підготовки.

На когнітивному рівні ПІ з'ясовано, що основи для самоідентифікації відрізняються на різних курсах навчання. Від низького рівню сформованості на першому курсі навчання, поступово середні показники самооцінки знань і вмінь збільшуються, досягаючи максимуму на четвертому курсі навчання. Найбільші зміни у самооцінці знань, вмінь та навичок відбуваються у курсантів на другому курсі, у порівнянні з першим. Загальні показники компонентів ПІ самооцінки, причетності задоволеності статистично значимо зростають від першого до четвертого курсу, зумовлюючи розвиток їх ПІ.

На мотиваційно-ціннісному рівні ПІ виявлено, що на першому та другому курсах – домінують цінності пізнання, активного та повноцінного життя, товариських контактів, кар'єри та служіння суспільству. На третьому та четвертому курсах значимими стають цінності фізичного здоров'я, щасливого інтимного та сімейного життя, душевного спокою. Найбільші відмінності у цінностях відмічені при переході з другого на третій курс. Загальні показники самооцінки наявних цінностей знижуються протягом навчання, залишаючись в цілому на середньому рівні. Показники причетності до професійної групи, та задоволення від виконання ролі збільшуються протягом навчання від середнього до високого рівня.

На афективному рівні ПІ істотних відмінностей між групами досліджуваних не виявлено. Курсанти в переважній більшості відмічають, що переживають та прагнуть переживати однакові емоції та стани, в основному позитивні (радість, задоволеність, гордість, зацікавленість, впевненість), що є природнім. Середні показники самооцінки високі та неадекватно завищені. З'ясовано, що показники причетності до професійної групи та задоволеності від виконання ролі правоохоронця на цьому рівні ідентичності змінюються від високого на першому курсі, до низького на старших курсах.

На поведінковому рівні ПІ також не виявлено істотних відмінностей між групами. Курсанти усіх курсів навчання оцінюють себе як життєрадісні, оптимістичні, стійкі, впевнені в собі, відкриті та врівноважені. Показник самооцінки на усіх курсах середній та має тенденцію зростання протягом навчання. Показники причетності до професійної групи та задоволеності від виконання професійної ролі середні на першому та другому курсах та мають тенденцію до зростання на третьому курсі навчання.

Переламним періодом у розвитку професійної ідентичності курсантів ВНЗ МВС є другий курс навчання. З афективного рівня задоволеності від перебування у професії, який домінує на першому курсі, на другому відбувається

перехід на мотиваційний рівень, який зумовлює подальший розвиток ПІ на третьому та четвертому курсах у межах поведінкового рівня.

3. На основі емпіричного дослідження змістовних характеристик сформованості складових професійної ідентичності (самооцінка, причетність, задоволеність від виконання ролі) на різних рівнях (когнітивному, мотиваційному, поведінковому та афективному) нами було визначено 7 типів професійної ідентичності майбутніх правоохоронців. Критерієм для складання типології професійної ідентичності був рівень сформованості у досліджуваного складових ПІ (низький – «-», середній та високий – «+»). Типи ПІ згруповані на адекватні (сформовані два або три компоненти, серед яких – самооцінка) та неадекватні (самооцінка неадекватна або несформовані інші дві складові).

Протягом дослідження встановлено, що: 1) існують зміни у типології професійних ідентичності майбутніх правоохоронців протягом навчання; 2) відсутність ПІ констатовано тільки у 7,5 % курсантів, переважно 1 курсу навчання; 3) спостерігається тенденція зменшення кількості неадекватних типів ПІ з першого по четвертий курси; 4) у досліджених діагностується тенденція до зростання оптимальної ПІ на четвертому курсі навчання.

4. Відповідно до виявлених особливостей розвитку та типів професійної ідентичності майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах системи МВС нами розроблена програма розвитку професійної ідентичності. Вона складається з п'яти блоків: діагностичного, блоків групової та індивідуальної роботи, консультативно-інформаційного та рефлексивного. Складовою програми є психологічних тренінг, який модифікується для кожного курсу навчання в залежності від показників розвитку складових професійної ідентичності та особливостей виявлених її типів. Тренінг розраховано на чотири цільові групи: курсанти першого, другого, третього і четвертого курсів навчання та складається з п'яти блоків. Надані методичні рекомендації, щодо застосування цієї програми.

Перспективою подальшої роботи є вивчення професійної ідентичності правоохоронців в залежності від особливостей професійної діяльності та з урахуванням гендерного підходу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Макарова О. П. Професійна ідентичність особистості у психологічних дослідження / О. П. Макарова // Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб. наук. праць. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – Вип. 14. – Ч. II. – С. 201-208.

2. Макарова О.П. Специфіка професійної ідентифікації на етапі фахової підготовки / О. П. Макарова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 42. – Ч. 4. – С. 271-277.

3. Макарова О. П. Напрямки дослідження професійної ідентичності / О. П. Макарова, Н. Е. Мілорадова // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2014. – Вип. 3(40). – С. 268-272.

4. Макарова О. П. Розвиток професійної ідентичності майбутніх правоохоронців шляхом соціально-психологічного тренінгу / О. П. Макарова // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – Київ : НУОУ, 2014. – Вип. 6(43). – С. 317-321.

5. Макарова О. П. Особливості визначення типів ідентичності майбутніх правоохоронців / О. П. Макарова // Право і Безпека. – Харків : ХНУВС, 2015. – №1(56). – С. 113-118.

6. Макарова Е. П. Профессиональная идентичность правоохранителей на этапе профессиональной подготовки / Е. П. Макарова // PSIXOLOGIYA. Ilmiy jurnal. – Bukhara : Bukhara State University, 2015. – №4(20). – С. 94-100.

Наукові праці апробаційного характеру:

7. Макарова О. П. Роль кураторів у формуванні професійної ідентичності майбутніх правоохоронців / О. П. Макарова // Виховна робота у вищих навчальних закладах : наук.-метод. зб. Спец. вип. Матер. Всеукр. наук.- метод. конф. «Виховна робота у вищому навчальному закладі – невід’ємна складова підготовки висококваліфікованих фахівців: традиції та новаторство». – Київ : НУХТ, 2013 – С. 70.

8. Макарова О. П. Ідентичність особистості: основні напрямки дослідження / О. П. Макарова // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матер. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2014. – С. 228-230.

9. Макарова О. П. Програма соціально-психологічного тренінгу розвитку професійної ідентичності у майбутніх правоохоронців / О. П. Макарова // Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Харків : НАНГУ, 2014. – С. 34-36.

10. Макарова О. П. Особливості професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки / О. П. Макарова // Матер. І междунар. науч.-практ. конф. «Социальная психология здоровья и современные информационные технологии». – Брест : БрГУ, 2015. – Ч. 2. – С. 72-81.

11. Макарова О. П. Особливості ціннісних орієнтацій в кар’єрі майбутніх правоохоронців на етапі фахової підготовки / О. П. Макарова // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України : матер. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 112–113.

12. Макарова О. П. Особливості професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на етапі фахової підготовки / О. П. Макарова // Становлення

особистості професіонала: перспектива й розвиток : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : МГУ, 2015. – С. 200-202.

13. Макарова О. П. Спілкування як ресурс формування професійної ідентичності / О. П. Макарова // Мова. Наука. Культура : зб. наук. праць за матер. міждисциплін. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю Харків. нац. техн. ун-ту сіл. господарства ім. Петра Василенка. – Харків : Міськдрук, 2015. – С. 610-615.

14. Макарова О. П. Дослідження професійної ідентичності майбутніх правоохоронців на етапі фахової підготовки / О. П. Макарова // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матер. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 81-84.

15. Макарова О.П. Професійний розвиток правоохоронців на етапі фахової підготовки / О.П. Макарова // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2016. – С.116-118.

АНОТАЦІЯ

Макарова О.П. Особливості розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – «Юридична психологія». – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016.

Дисертаційна робота присвячена теоретико-емпіричному вивченню проблеми розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки. Визначено, що професійна ідентифікація розглядається як концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно у суспільстві, а професійна ідентичність правоохоронців виступає результатом професійного самовизначення, персоналізації й самоорганізації, проявляється в усвідомленні своєї єдності з професією та її представниками. Її розвиток на етапі фахової підготовки визначається особливістю психолого-педагогічних умов та низкою суб'єктивних і об'єктивних чинників.

В роботі досліджено особливості складових професійної ідентичності (самооцінка, причетність, задоволеність від виконання ролі) які розвиваються у майбутніх правоохоронців на наступних рівнях (когнітивному, мотиваційному, поведінковому та афективному). Автором виявлено та детально описано типи професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки.

Розроблено програму розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки та запропоновано шляхи її реалізації та впровадження у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, майбутні

правоохоронці, складові професійної ідентичності, рівні професійної ідентичності, фахова підготовка правоохоронців, програма розвитку професійної ідентичності, психологічний тренінг.

АННОТАЦИЯ

Макарова Е.П. Особенности развития профессиональной идентичности правоохранителей на этапе профессиональной подготовки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – «Юридическая психология». – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена теоретико-эмпирическому изучению проблемы развития профессиональной идентичности правоохранителей на этапе профессиональной подготовки. Определено, что профессиональная идентификация рассматривается как концептуальное представление человека о своем месте в профессиональной группе и соответственно в обществе; профессиональная идентичность правоохранителей выступает результатом профессионального самоопределения, персонализации и самоорганизации, проявляется в осознании своего единства с профессией и ее представителями.

Развитие профессиональной идентичности на этапе профессиональной подготовки определяется особенностью психолого-педагогических условий и рядом субъективных и объективных факторов.

В работе исследованы особенности компонентов профессиональной идентичности (самооценка, причастность к профессиональной группе, удовлетворенность от выполнения роли) развивающихся у будущих правоохранителей на следующих уровнях (когнитивном, мотивационном, поведенческом и аффективном). Автором выявлены и подробно описано типы профессиональной идентичности правоохранителей на этапе профессиональной подготовки. Критерием для составления типологии профессиональной идентичности был уровень сформированности у исследуемых составляющих профессиональной идентичности.

Разработана программа развития профессиональной идентичности правоохранителей на этапе профессиональной подготовки и предложены пути ее реализации и внедрения. Программа включает пять блоков. Составляющей программы является психологический тренинг, который модифицируется для каждого курса обучения в зависимости от показателей развития компонентов профессиональной идентичности и особенностей выявленных ее типов.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, будущие правоохранители, профессиональная подготовка правоохранителей, программа развития профессиональной идентичности, психологический тренинг.

SUMMARY

Makarova O. P. Features of the Development of Professional Identity of Law Enforcement Officers at the Stage of Professional Training. – Manuscript.

Thesis for candidate degree in Psychological Science by speciality 19.00.06 – «Juridical psychology». – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

The thesis is focused on theoretical and empirical study of the problem of the development of professional identity of law enforcement officers at the stage of professional training. It has been determined that professional identification is viewed as a conceptual apprehension of a man about his place in the professional group and respectively in the society; professional identity of law enforcement officers acts as the result of professional self-determination, personalization and self-organization, it is reflected in the awareness of the unity with the profession and the members. Its development at the stage of professional training is determined by the feature of psycho-pedagogical conditions and a number of subjective and objective factors.

The author of the work has researched the features of the components of professional identity (self-evaluation, involvement in professional groups, satisfaction from performing the roles) that are developed within future law enforcement officers at these levels (cognitive, motivational, behavioral and affective). The author has found out and described in details the types of professional identity of law enforcement officers at the stage of professional training.

The program of the development of professional identity of law enforcement officers at the stage of professional training has been elaborated and the ways of its realization and implementation in the training and educational process of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have been offered. Within this program, the author has elaborated psychological training, which is modified for each training course depending on the indicators of the development of the components of professional identity and characteristics of the identified types.

Key words: identity, professional identity, future law enforcement officers, components of professional identity, levels of professional identity, professional training of law enforcement officers, program of the development of professional identity, psychological training.